

УДК 347.965.42/.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.64>

МІСЦЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В СИСТЕМІ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Яновицька А.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ,
медіатор, адвокат
ORCID: 0000-0001-7071-4234
e-mail: yanovytska@gmail.com*

Мельник В.О.,
*здобувачка вищої освіти ОС Магістр
навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Яновицька А.В., Мельник В.О. Місце врегулювання спору за участю судді в системі способів вирішення спорів.

Врегулювання спору за участю судді є відносно новим способом вирішення спорів в Україні. Його запроваджено у 2017 році на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Доволі часто його порівнюють із уже відомими способами вирішення спорів: медіація, арбітражування тощо. До характерних ознак цієї процедури відносять: добровільність, рівність сторін, неформальне ставлення, конфіденційність, відсутність фіксації процесу. Значна кількість наукових публікацій стосується порівняння саме медіації і врегулювання спору за участю судді. Очевидно, це пояснюється схожістю деяких ознак даних процедур: конфіденційність, наявність посередника між сторонами та ін. Низка науковців вважають, що процедура врегулювання спору за участю судді є окремим видом медіації чи похідним від медіації способом. У статті розглядаються подібні позиції, однак, звернено увагу, що із прийняттям Закону України «Про медіацію» у 2021 році, подібні твердження втратили свій сенс.

У публікації проаналізовано вимоги до проведення процедури врегулювання спору за участю судді. Наведене дало змогу виявити тісний зв'язок і нерозривність цієї процедури із традиційним судовим процесом. Встановлено, що врегулювання спору за участю судді можна вважати окремим інститутом процесуального права України. Разом з тим, характерні ознаки процедури врегулювання спору за участю судді, дозволяють розглядати цю процедуру як додатковий, альтернативний спосіб для сторін судового процесу врегулювати спір.

Тісний взаємозв'язок процедури врегулювання спору за участю судді та законодавчі вимоги до завершального етапу процедури дають підстави розглядати її як несамотійний спосіб вирішення спорів. Встановлено, що поміж іншого, процедура врегулювання спору за участю судді завершується шляхом укладення мирової угоди, а тому із врахуванням інших ознак, ця процедура може розглядатись як комбінований альтернативний спосіб вирішення спорів.

Ключові слова: врегулювання спору за участю судді, альтернативні способи вирішення спорів, процедура врегулювання спору, інститут процесуального права, АСВС.

Yanovytska A.V., Melnyk V.O. Place of dispute settlement with the participation of a judge in the system of dispute resolution methods.

Dispute settlement with the participation of a judge is a relatively new method of resolving disputes in Ukraine. It was introduced in 2017 on the basis of the Law of Ukraine “On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts”. It is often compared with already known methods of resolving disputes: mediation, arbitration, etc. The characteristic features of this procedure include: voluntariness, equality of the parties, informality, confidentiality, lack of recording of the process. A significant number of scientific publications relate to the comparison of mediation and dispute settlement with the participation of a judge. Obviously, this is explained by the similarity of some features of these procedures: confidentiality, the presence of an arbiter between the parties, etc. A number of scientists believe that the procedure of dispute settlement with the participation of a judge is a separate type of mediation or a method derived from mediation. The article considers similar positions, however, it is noted that with the adoption of the Law of Ukraine “On Mediation” in 2021, such statements have lost their meaning.

The publication analyzes the requirements for conducting a dispute settlement with the participation of a judge. The above made it possible to identify the close connection and inseparability of this procedure with the traditional judicial process. It has been established that dispute settlement with the participation of a judge can be considered a separate institution of the procedural law of Ukraine. At the same time, the characteristic features of the dispute settlement with the participation of a judge allow us to consider this procedure as an additional, alternative way for the parties to the legal process to resolve the dispute.

The close relationship between the dispute settlement with the participation of a judge and the legislative requirements for the final stage of the procedure give grounds to consider it as a dependent method of resolving disputes. It has been established that, among other things, the dispute settlement with the participation of a judge is completed by concluding a settlement agreement, and therefore, taking into account other features, this procedure can be considered as a combined alternative method of dispute resolution.

Key words: dispute settlement with the participation of a judge, alternative methods of dispute resolution, dispute settlement procedure, institute of procedural law, ADR.

Постановка проблеми. З 2012 року в Україні реалізовувався проект із застосування процедури досудового врегулювання спорів за участю судді, що був одним із компонентів великого канадсько-українського Проекту «Освіта суддів заради економічного зростання», який фінансувався Канадським агентством міжнародного розвитку та впроваджується Офісом Уповноваженого з питань федеральних судів Канади у чотирьох пілотних судах України. У 2015 році розглядалася Радою з питань судової реформи Концепція щодо впровадження в Україні правових механізмів досудового врегулювання спорів за участю судді (Концепція ДВС). У цей період, як зазначає Ю. Навроцька, Комітет Верховної Ради з питань правової політики та правосуддя в широкому колі фахівців обговорював законопроекти №№ 2480 та 2480-1, якими пропонувалося на законодавчому рівні закріпити процедуру медіації, а робоча група з питань правосуддя, готуючи зміни до Конституції, передбачила наявність в окремих випадках обов’язкового досудового врегулювання спорів [1].

На сьогодні, усі ці процеси привели до внесення відповідних змін у Конституцію України, де у статті 124 визначено, що «Законом може бути визначений обов’язковий досудовий порядок урегулювання спору» [2]; внесення змін у процесуальні кодекси: Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 [3] запроваджено процедуру врегулювання спору за участю судді; прийняття у 2021 році Закону України «Про медіацію» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поетапно, усі ці процеси супроводжувались низкою наукових досліджень, у яких науковці визначали систему альтернативних, досудових способів вирішення спорів, окремі їх види (О. Спектор, Н. Мазаракі, Ю. Навроцька, Л. Ніколенко та ін.), співвідношення процедури врегулювання спору за участю судді та медіації (О. Подцерковний, Л. Романадзе, Р. Ханік-Посполітак та ін.), правову природу процедури врегулювання спору за участю судді (І. Бутирська, О. Можайкіна, В. Прушак, С. Яценко та ін.) тощо.

Мета статті полягає в аналізі актуальних наукових досліджень та законодавчих змін, що дасть змогу визначити місце врегулювання спору за участю судді у системі способів вирішення спорів.

Виклад основного матеріалу. Главою 4 розділу 3 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) [5]; главою 4 розділу 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [6]; главою 4 розділу 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [7] закріплені підстави та порядок застосування процедури врегулювання спору за участю судді. Зазначеними нормами, передбачена можливість спілкування сторін із суддею (спільно або окремо) поза межами судового засідання з метою врегулювання спору, який перебуває на стадії підготовчого засідання, мирним шляхом.

І. Бутирська, досліджуючи наведений спосіб врегулювання спору, зазначає, що нове процесуальне законодавство «суттєво змінює зазначені процесуальні кодекси, уніфікувавши їх та запровадивши багато нових, раніше незнайомих вітчизняній правовій системі, норм та інститутів. Нова редакція Господарського процесуального кодексу України передбачає чимало новел у процесі вирішення господарських спорів, серед яких і запровадження нового примирювального інституту – врегулювання спору за участю судді» [8, с. 79].

Врегулювання спору з участю судді іноді відносять до однієї з моделей медіації. Наприклад, О. Можайкіна зазначає, що врегулювання спору за участю судді необхідно розглядати як один із видів (моделей, типів) медіації. Незважаючи на свою специфіку та особливості проведення, цей вид урегулювання спору має основні ознаки медіаційної процедури [9, с. 180]. Проте, з аналізу норм процесуальних кодексів України та поняття і принципів медіації вбачається, що інститут врегулювання спору за участю судді, запроваджений нормами національного законодавства, не можна розглядати як модель медіації.

Відповідно до Закону України «Про медіацію», медіатор – спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію. Що стосується вирішення спору за участю судді, то учасниками даної процедури є сторони (позивач, відповідач) та суддя. Так, відповідно до ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Один із законодавчо визначених обов'язків судді – справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства (ст. 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [10]). Таким чином, статус судді обумовлений законодавчо покладеними на нього обов'язками. Суддя є представником держави та її іменем ухвалює судові рішення. В процедурі, закріпленій у національному законодавстві, визначено, що врегулювання спору за участю судді проводиться суддею-доповідачем, тобто суддею, який входить до складу суду, на вирішенні якого перебуває справа. При цьому, спеціальної підготовки як потенційного учасника чи учасника процедури врегулювання спору суддя не проходить.

Наступною відмінністю медіації від процедури врегулювання спору за участю судді є повноваження медіатора та судді в досліджуваній процедурі. Медіатор не має права давати поради або пропонувати шляхи вирішення спору.

Підхід, заснований на інтересах сторін, передбачає, що сторони не лише обговорюють свої юридичні права, а й ураховують важливі для них інтереси, емоції, мотивувальні чинники, щоб знайти шляхи до вирішення спору [11, с. 228].

Натомість суддя, під час проведення спільних нарад, з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування щодо категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних справах, пропонувати стороні можливі шляхи врегулювання спору.

Отже, суддя має можливість активно використовувати свій професійний досвід, судову практику з аналогічних справ тощо, що не властиво медіаторам.

Врегулювання спору за участю судді не можна розглядати і як вид присудової медіації. Однозначність щодо цього можна віднайти у нормах процесуальних кодексів, які були змінені із врахуванням Закону України «Про медіацію». Так наприклад, відповідно до ст. 197 ЦПК України (ст. 182 ГПК України, ст. 180 КАС України) у підготовчому засіданні суд з'ясовує серед іншого, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, а чи звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді.

Найбільш доступним способом вирішення спору вважаються переговори. Незважаючи на активну участь сторін у процедурі врегулювання спору за участю судді, її не слід вважати різновидом переговорів. Як зазначає О. Спектор, переговори – це самостійний універсальний спосіб вирішення спорів, який реалізується через переговорний процес під час безпосередньої конструктивної взаємодії сторін і спрямований на досягнення взаємоприйнятної компромісної рішення [12, с. 4]. Сторони самі визначають процес, процедуру переговорів, яка прийнятна тільки для них і для вирішення певного спору. Характерною особливістю переговорів є відсутність третьої особи (посередника) [13, с. 120].

Як видно, останні законодавчі зміни демонструють відокремленість врегулювання спору за участю судді від інших видів примирних процедур. Разом з тим, цю процедуру не можна вважати цілком самостійною.

Вважається, що альтернативних способів врегулювання спорів є дуже багато: кілька основних та понад 400 гібридних (поєднують окремі елементи різних способів) [14, с. 96]. В. Прущак до найбільш поширених відносить переговори, посередництво, третейський розгляд (арбітраж) та консiliaцію [15, с. 44].

Однак, для нас важливими є критерії для класифікацій альтернативних способів вирішення спорів. С. Ківалов виділяє для первинного поділу способів, альтернативних правосуддю, критерій за методом врегулювання спору: а) примирні процедури; б) правовідновлювальні процедури; в) змішані процедури, що є результатом поєднання в різних варіантах елементів основних видів [16, с. 8]. Саме до змішаного виду відносять врегулювання спору за участю судді.

Тут доцільно звернути увагу на позицію В. Посполітака та Р. Ханік-Посолітак, які визначають, що «альтернативне» передбачає якраз пошук альтернативного механізму, який дозволяє вирішити спір по суті без звернення до суду. А «позасудові» – це ті механізми, які застосовуються за межами судового провадження [17, с. 40]. Крім того, вважаємо, що і юрисдикційна форма захисту прав та інтересів – це виключно судовий захист, а всі інші дозволені законодавством способи захисту можна відносити до неюрисдикційної форми [18, с. 72].

Врегулювання спору за участю судді не є самостійним ні позасудовим, ні альтернативним способом вирішення спорів. Відповідно до ч. 1 ст. 201 ЦПК України (ст. 186 ГПК України, ст. 184 КАС України), врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Тобто, передумовою для запровадження процедури є попереднє звернення сторони спору до суду.

Умовно «позасудовою» ми можемо вважати цю процедуру через те, що суд, постановляючи ухвалу про проведення процедури, зупиняє провадження у справі (ст. 202 ЦПК України, ст. 187 ГПК України, ст. 185 КАС України). Також, інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною (ст. 203 ЦПК України, ст. 188 ГПК України, ст. 186 КАС України). До характерних ознак цієї процедури, загалом відносять: добровільність, рівність сторін, неформальне ставлення, конфіденційність, відсутність фіксації процесу [19, с. 398].

Враховуючи наведене, врегулювання спору за участю судді можна вважати альтернативним способом вирішення спорів також лише умовно. Якщо розглядати альтернативні способи вирішення спорів як процедури, що застосовуються замість судочинства, то очевидно, що без попереднього звернення до суду і відкриття провадження – процедура врегулювання спору за участю судді неможлива.

Якщо альтернативні способи вирішення спорів розглядати у вузькому розумінні, як спосіб вирішення спору, заснований лише на досягненні компромісу [13, с. 11], то й тут врегулювання спору за участю судді не буде самостійним альтернативним способом. Результативним врегулювання спору за участю судді буде за умови: укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем (ст. 204 ЦПК України, ст. 189 ГПК України, ст. 188 КАС України).

Висновки. Аналіз наукової літератури продемонстрував, що наразі немає єдиного підходу до правової природи врегулювання спору за участю судді. Разом з тим, динаміка змін процесуального законодавства: введення врегулювання спору за участю судді у цивільний, господарський та адміністративний процес, відокремлення процедури від інших, передбачених процесуальним законодавством, показує послідовність законодавця щодо визначення місця досліджуваного спо-

соби врегулювання спору. Вище наведене дає можливість констатувати, що тісний зв'язок врегулювання спору за участю судді із системою процесуального права дає підстави стверджувати, що ця процедура є самостійним інститутом цивільного (господарського, адміністративного) процесуального права. Як механізм вирішення спорів – тісно пов'язаний із судочинством і за принципами, структурою та результатами застосування, є комбінованим альтернативним способом вирішення спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Навроцька Ю.В. Правові механізми досудового врегулювання спорів за участю судді: концепція запровадження в Україні. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції*: зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, Лабораторія з проблем адаптації цивільного законодавства України до стандартів ЄС, Хмельниц. ун-т упр. та права. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. С. 369–374.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. *Голос України*. 2017. № 221-222.
4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Голос України*. 2021. № 236.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. № 1618-IV. *Голос України*. 2004. № 89.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. № 2747-IV. *Голос України*. 2005. № 158.
8. Бутирська І. Врегулювання спору за участю судді: перспективи запровадження у Господарський процесуальний кодекс. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 79–83.
9. Можайкіна О. Правовий аналіз врегулювання спору за участю судді. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 174–180.
10. Про судоустрій та статус суддів: Закону України від 02.06.2016. № 1402-VIII. *Голос України*. 2016. № 132-133.
11. Мазаракі Н. Співвідношення термінів «медіація» та «примирення». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 226–229.
12. Спектор О.М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2012. 18 с.
13. Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підруч. за ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2021. 344 с.
14. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання: монографія / Н.В. Ільків, М.С. Долинська та ін.; за заг. ред. д.ю.н. М.С. Долинської. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.
15. Прущак В.Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України: дис. ... док. філософії в гал. права, Одеса, 2020. 192 с.
16. Ківалов С.В. Сутність та особливості досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*: зб. наук. пр. Одеса: Юридична література, 2014. Т. 14. С. 5–18.
17. Ханік-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне», «позасудове» врегулювання/вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 38–44.
18. Яновицька А.В. Юрисдикція суду за Цивільним процесуальним та Господарським процесуальним кодексами України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 71–74.
19. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.